

TEFSİR LİTERATÜRÜNDE HZ. MÛSÂ-HIZIR (A.S.) KISSASI ÜZERİNE BAZI MÛLAHAZALAR

In the Tafsir Literature, The Story of Hz. Mûsâ Khidr

İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1): 28-47, 2021

Mehmet Mahfuz ATA*

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Burdur/Türkiye.

Anahtar Kelimeler:
Kıssa, Mûsâ, Hızır, Kur'ân,
Tefsir, İnanç

Key Words
Parable, Moses, Hızır,
Quran, Interpretation, Faith

Corresponding Author
Mehmet Mahfuz ATA
mehmetata@mehmetakif.ed
u.tr

ORCID
000-0001-7151-9377

Özet

Hızır inancı İslam dünyasındaki araştırmacıların ilgisinin yoğunlaştığı konular arasında yer almıştır. Bu inanış biçiminin, toplumlarda farklı şekillerde algılandığı görülmüştür. Makalede bazı toplumlarda, var olagelen Hızır inanışı meselesine değinilmiş, Hızır'ın nebi, melek, hikmet sahibi, bilge kişi ya da veli olma ihtimali üzerinde durulmuş, onun yaşadığı asır, kimliği ve hâla yaşayıp yaşamadığına dair hususlara yer verilmiştir. Kur'ân'ın 60-82 âyetlerinde geçen Kehf kıssasında Hz. Mûsâ-Hızır kıssası farklı tefsirler çerçevesinde incelenmiş ve kıssanın diğer kaynaklarda nasıl ele alındığına değinilmiştir. Bu çalışmada, Kehf Sûresi'nde geçen Hızır ile Hz. Mûsâ kıssasında verilmek istenen temel mesajın niteliği hususunda bilgi verilmiş, Hızır'la ilgili olan bilgi ve inanışların sıhhati meselesi tespit edilmeye çalışılmış ve bu bilgilerin tefsirlerde nasıl yorumlandığı hususu incelenmiştir. Kıssada Hz. Mûsâ ile kim olduğu açıklanmayan, Kur'ân'da Allah'ın emri ve dilemesi doğrultusunda hareket eden, "salih kul" ifadesiyle tanımlanan, ancak hadis ve tefsir kaynaklarında "Hızır" olarak belirtilen ve Allah tarafından özel bir ilimle donatıldığı anlaşılan şahsın kimliği konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Abstract

The Hızır faith has been one of the topics of interest of researchers in the Islamic world. It has been observed that this form of belief is perceived in different ways in societies. In some

societies, the question of Khidir's belief that exists is addressed in the article, the possibility of Khidir being a Prophet, Angel, wise, wise person or guardian is emphasized, the century in which he lived, his identity and whether he is still alive is given. In the Kahf story in verses 60-82 of the Qur'an, the Prophet. The story of Moses-Khidir has been examined within the framework of different exegesis and how the story is handled in other sources has been mentioned. In this study, information was given about the nature of the basic message to be given in the parable of The Wise Servant and Moses, the issue of the health of the information and beliefs related to Hizir was tried to be determined and how this information was interpreted in the comments was examined. The Story Of Jesus. No clear information has been obtained about the identity of Moses and the person whose identity is not disclosed, who acts according to the command and will of Allah in the Qur'an, who is defined by the phrase "righteous servant", but who is mentioned as "Khidir" in Hadith and Tafsir sources and who is understood to have been endowed with special knowledge by Allah.

Giriş

Kıssalar, Kur'ân-ı Kerîm'de önemli bir yer tutmaktadır. Bu kıssalarda peygamberler, tarihi olaylar ile geçmiş toplumların başından geçen olaylar dile getirilmektedir. Kehf Sûresi'nde geçen kıssada Hz. Mûsâ, salih kul (bilge adam) ve ilim sahibi Hızır'ın çıkmış olduğu bir yolculuk serüveni ve bu yolculuk sırasında gerçekleşen bazı sıra dışı gibi görünen durumlar anlatılmaktadır. Bu kıssada anlatılan durumları sırlı kılan yön ise, davranışlarını Allah'ın emri doğrultusunda yaptığı bilinen Hızır'ın fiillerinin zahirî anlamda anlaşılması güç gibi görünen yönler taşımış olmasıdır.

İslam âleminde Hızır kıssası, sadece tasavvufi boyutuyla sınırlı olmayan, canlılığını sürekli koruyan ve mitolojik çerçeveye büründürülen bir olgudur.

Klasik ve modern birçok tefsir âlimi kıssayla alakalı ayetleri analiz etmiş, kimisi zahirî olaylara ters gibi görünen eylemlerin yapılmasını gerektirecek geçerli nedenlerin varlığı ihtimali üzerinden, kimisi Hızır'ın varlık sınıfının farklılığı üzerinden, kimisi de Hızır'ın uyduğu dinsel kurallar (şeriat) ayrımı üzerinden kıssadaki anlatımlara akla uygun bir açıklama getirmeye gayret etmiştir.¹

Hz. Mûsâ-Hızır (a.s) kıssasıyla ilgili pek çok çalışmanın yapıldığı bilinmektedir.² Ayrıca Hızır (a.s) kıssası Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsiru'l-kebir*, Taberî'nin *Câmiu'l-*

¹ Muzaffer Parlak- Faruk Özdemir "Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah'ın İlkeli Bir Varlık Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Journal of Islamic Research*, 2016, 27; (3), 353,

² Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Mehmet Aydın, "Türklerde Hızır İnancı", Konya, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, (1986), 51-78; Muhittin Uysal "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la (a.s) İlgili Haberler", *SÜİF Dergisi*, sayı: 10, (2000), 337- 366; Mustafa Öztürk "Bilge Kul-Mûsâ Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 14-15 (2003), 245-281; Basri Canpolat *Günümüz Türkiye'sindeki Dini Akım ve Cemaatlerde Hızır Telakkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Ramazan Hub, *Hızır Aleyhisselam*, 6. baskı (İstanbul: Kırk Kandil Yayınevi, 2013); Abdulkadir Evgin *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi* (Ankara: İlahiyat Yay., 2007); Albayrak, İsmail, (2003). "Kur'ân ve Tefsir Açısından Hızır (a.s) Kıssası ve Ledün İlmi", İstanbul, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları*, cilt: 5/187-210" İlgili kaynaklar için bk. naklen

beyân, Razi'nin *Mefâtîhu'l-gayb* ve Abdulkadir Evgin'in *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, Ahmet Yaşar Ocak'ın, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* ve Muhittin Uysal'ın "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır ile İlgili Haberler" isimli çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Kur'ân'da Allah tarafından kendisine "rahmet ve ilim" verilmiş olan kul,³ hadislerde Hızır olarak geçmektedir.⁴ Bu nedenle bu çalışmada "rahmet ve ilim" verilmiş kuldan "Hızır" diye bahsedilecektir.

Bilindiği üzere halk inançlarında Hızır konusu, çeşitlilik arz etmektedir. Bazı toplumlar Hızır hakkında sağlam ve geniş bilgi yelpazesine sahipken, bazı toplumlar daha efsanevi bir boyutta inanışlarını sürdürmektedir. Bu çalışmada Hz. Mûsâ-Hızır (a.s) kıssası çerçevesinde tefsirlerde ve temel kaynaklarda işlenen içerik göz önünde bulundurularak, kıssada anlatılmış olan bazı olaylar üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Kıssanın Tanımı

Kıssa, Arapça (ق-ص-ص) "k-s-s" kökünden türetilmiş bir kelimedir. Çoğulu (قصص) "kasas" olan kelime; "anlatmak, haber vermek, rivayet etmek, bildirmek, sözü nakletmek, izlemek, iz takip etmek, kesmek"⁵ gibi manalar içermektedir. Tefsir literatüründe ise, "geçmiş peygamberler ve toplumlarla ilgili manidar haber yahut olayların Kur'ân'daki anlatım ve aktarımı"⁶ manasına gelmektedir.⁷ "Kur'ân'da 'kıssa' kelimesi zikredilmemiş; bunun yerine, isim olmakla birlikte mastar işlevi de gören 'kasas' (kıssalar) kelimesi kullanılmıştır".

K-s-s kökünün türevleri Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi bir ayetinde, toplamda yirmi beş kere geçmektedir. Bunların yirmisi fiil, kalan kısmı ise isim ve mastar biçimindedir. Kelimenin fiil kalıpları, on sekiz âyette "anlatmak, haber vermek, açıklamak"⁸ diğer iki ayette ise, "bir şeyin izini takip etmek ve peşinden gitmek" manasında kullanılmıştır.⁹ Kıssa sözcüğünün, "anlatmak ve nakletmek" manasıyla birlikte "iz sürmek ve takip etmek" gibi anlamlar da barındırması sebebiyle Kur'ân kıssalarının genel olarak

Necmettin Çalışkan "Kehf Suresi Bağlamında Hz. Mûsâ ve Salih Kul (Hızır) ve Antakya'da Hızır İnançının Sosya-Kültürel Etkileri", *Toplum Bilimleri, Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi* (Temmuz- Aralık, 2015), 260-261, 243-262. Ayrıca Hızır'la alakalı bilgi veren eserlerden biri de Abdurrahman el-Câmi'nin eseridir. Bk. el-Câmi, *Nefehâtü'l-üns, min hadârâti'l-Kudüs* (Lami Çelebi), (İstanbul; y.y.,1980), 44-49.

³ el-Kehf 18/65.

⁴ Tirmizî, "Tefsir", 19/1. Hızır'ın (a.s.) faziletiyle ilgili Müslim'in Kitabü'l-Fezail kısmı bulunmaktadır. bk. Müslim, b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.) "Fezâil", 46.

⁵ Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî "el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân", İstanbul: 1986, 610; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "Lisânü'l-Arab" (Kahire: yy., trs.), 5/ 3650-3652.

⁶ Mennâ Halil el-Kattân "Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân", Beyrut 1993, 306.

⁷ Kasas kelimesinin kıssa manasında kullanıldığı ayetler için bkz. Âl-i İmrân 3/62; el-A'râf 7/176; Yûsuf, 12/3 111; el-Kasas 28/25

⁸ en-Nisâ 4/164; el-En'âm 6/57, 130; el-A'râf 7/7, 35, 101, 176; Hûd 11/120; Yûsuf 12/3, 4; en-Nahl 16/118; el-Kehf 18/13; Tâhâ 20/99; en-Neml 27/76; el-Kasas 28/25.

⁹ " el-Kehf 18/64; el-Kasas 28/11. Kelime, Kehf Suresi 64. ayette 'kasas' formunda kullanılmıştır".

“maziye ait izleri açığa çıkarmak ve bu suretle insanların gaflet sebebiyle unutmuş oldukları tarihsel olaylar ve olgular üzerinde dikkatlerini yoğunlaştırma”yı amaçladığı düşünülmüştür.¹⁰ “Kur’ân’da geçen kıssalar tarihsel bir gerçekliğe sahiptir.”¹¹ Kur’ân kıssalarındaki ortak ve değişmeyen özellik vukuu kesin tarihi olaylar ve haberlerden oluşmasıdır.¹² Kur’ân kıssalarının, eskimiş bir zaman türüne ait olan mitolojilerden tamamıyla farklı bir kategoride değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. Hızır’ın (a.s) Etimolojisi ve Kimliği

Hızır sözcüğü Arapça olup “hadır, hıdır” biçiminde kullanılmakta ve Türkçe’de “Hıdır” ya da “Hızır” şeklinde söylenmektedir. Sözlükte “Hadır (el-Ehdar, el-Hadrâ, el-Hadîru)” “yeşil, yeşile bürünmüş, yeşilliği çok olan yer manasına gelmektedir.¹³

“Hızır, aslı Arapça olup ‘yeşil (adam)’ manasına gelen bir isimdir. Kendisine Hızır isminin verilmesinin sebebi ise, “Ona Hızır denilmesinin nedeni, o, kupkuru beyazlanmış ot destesinin üzerinde oturduğu zaman, oturduğu yer arkasından yeşilliğe bürünürdü.”¹⁴ hadis rivayetidir. Mücahid ise, “Hızır’ın namaz kıldığı yerin yemyeşil olduğunu” ifade eder. Ayrıca, yüzü parlak ve yaratılışı güzel olup, salih bir kul olduğu için Hadır (Hızır) lakabını almış olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁵

Bir kısım oryantalistler, Hızır inancının temelinde bazı ilkel dinlerde yer alan bitki tanrısının olduğunu iddia etmiş, Hızır inancının kaynağı olarak Tevrat’taki “adı Filiz olan adam”¹⁶ inancının etkili olduğunu söylemişlerdir.¹⁷ Hızır sözcüğünün İskender efsanesindeki Glaukos (yeşil) masalı ile ilişkilendirilerek Arapça’ya “hadır” şeklinde çevrildiğini iddia edenler de olmuştur.¹⁸

Halk arasında “Her geceyi kadir, her geleni Hızır bil.”, “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez.” “Hızır gibi yetişmek”, “Hızır’ın elini değmek”, gibi birçok deyim ve atasözü kullanılmaktadır.¹⁹

Halk kültüründe, İsrailiyyâtın etkisiyle Bilge kul (Hızır) ile İlyas (a.s)’ın aynı dönemde yaşadığı iddia edilmekte ve yılda bir defa bahar mevsiminde (6 Mayıs) bir

¹⁰ İdris Şengül, “Kur’ân Mesajını Ulaştırma Kıssaların Önemi”, I. Kur’ân Sempozyumu, Tebliğler Müzakereler, 1-3 Nisan (Ankara: Bilgi Vakfı, 1994), 134-135.

¹¹ Sadık Kılıç, “Tarih Felsefesi Açısından Kur’ân Kıssaları”, I. Kur’ân Sempozyumu, Tebliğler Müzakereler 1- 3 Nisan (Ankara: Bilgi Vakfı, 1994), 88-89.

¹² İdris Şengül, “Kur’ân Mesajını Ulaştırma Kıssaların Önemi”, 135.

¹³ Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzibü’l-lüga* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, 2001), 7/51-52.

¹⁴ Muhammed Hamidullah, *Hemmam b. Münebbih’in sahifesi*, 107, no: 113; benzer lafızlar için bk. Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr Nasır en-Nasır (b.y: Daru Tavki’n-Necat, 1422), “Enbiya”, 29; Krş., İmam Muhammed bin Muhammed b. Süleyman er-Rudani, *Büyük Hadis Külliyyatı, Cem’ul-fevaid min Cami’il-Usûl ve mecmeuiz-zevâid*, Ocak Yayıncılık, 2008, 5/18.

¹⁵ el-Ezherî, *Tehzibü’l-lüga*, 7/51.

¹⁶ *Kitab-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2003), Zekarya, 6/12.

¹⁷ İlyas Çelebi “Hızır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/406.

¹⁸ Çelebi, “Hızır”, 17/ 406-409.

¹⁹ Muhittin Uysal “Tespit ve Yorum Bakımından Hızır ile İlgili Haberler”, *Konya, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, (2000), 337-366.

araya geldikleri, denizde ve karada insanların imdadına yetiştikleri gibi telakkilerden söz edilmektedir. Bu inancın bir ürünü olarak Hıdırellez (Hızır-İlyas) bayramları kutlanmaktadır. Yüce Kur'ân'a göre ise, Hz. İlyas ayrı bir peygamber, Hızır (a.s) ise salih bir kul olarak belirtilmektedir.²⁰ Diğer taraftan Hz. İlyas'ın Hz. Musâ'dan önce yüzlerce yıl yaşamış olduğu da bilinmektedir. Buna göre "halk kültüründeki Hızır-İlyas beraberliğini ifade eden Hıdırellez inancının sağlam bir temele dayanmadığı ortaya çıkmaktadır."²¹

Hz. Mûsâ'ya ilim öğretmek için görevlendirilen hikmet sahibi bilge insanın kim olduğu konusunda ilim adamları tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Nebi olduğunu düşünenler, "Allah tarafından kendisine rahmet ve ilim verilmiş olmasını,²² kıssada anlatılan işleri kendiliğinden yapmadığını açıklamasını"²³ delil gösterirler. ²⁴ Hızır'ın veli olduğunu düşünenler ise, ona verilmiş bilginin vahiy değil, ilham olduğunu söylerler. Onlara göre eğer Hızır nebi olsaydı bu ayette belirtilirdi.²⁵ Buna göre tasavvuf âlimleri, "onun veli olduğunu, kelâm, tefsir ve hadis âlimlerinin çoğu da onun nebi olduğunu" ileri sürerler.²⁶

Maverdî, bilgin kişinin Hızır olduğunu belirterek, kendisine verilen rahmetin nübüvvet, taat, nimet ve uzun ömür olabileceğini belirtmiştir. Hızır'ın "melek, nebî, salih bir kul" olabileceği hususlara değinen Maverdî, bunlarla ilgili görüşleri belirttikten sonra her hangi bir tercihte bulunmamıştır.²⁷ Mehmet Okuyan da "Bunu ben kendiliğimden yapmadım"²⁸ âyetine dayanılarak "Hz. Mûsâ ile yolculuk yapan bilge kulun kullandığı kelime ve cümlelerden hareketle onun meleklerle ait özellikler taşıdığı, gayb içerikli konuşmalarıyla zahiren çok tuhaf gözüken fiillerinin perde arkasında daima Yüce Allah'ın bulunduğu, dolayısıyla bunun bir insan bulunmasından ziyade, melek olmasının daha doğru olduğu izlenimi verdiğini; dolayısıyla bu yapıları ona Allah'ın emrettiğini, ve onun da gereğini yerine getirdiğini belirtmektedir."²⁹ Mevdûdî ise, bir insanın başkasının malını tahrip etme ve haksız yere birini öldürme gibi bir hakkı olmadığını, ayrıca Kur'ân'ın kul dediği kişinin bir insan olduğunu bildirmemesi ve hadislerde de açık bir şekilde Hızır'ın insan olduğunun açıklanmamasını delil göstererek, Hızır'ın melek veya insanlar için belirlenen sınırlarla bağlı olmayan başka

²⁰ Mehmet Aydın, "Türklerde Hızır İnanç", 2/68, 51-77.

²¹ Çelebi, "Hızır", 17/406.

²² el-Kehf 18/65.

²³ el-Kehf 18/ 82.

²⁴ Ebu'l Fadl Sıhabüd-din es-Seyyid Mahmud Alûsî, "*Ruhu'l-Meânî fi tefsiri'l-Kur'ân'il-azim*", 15/329; Ebu'l-Abbâs Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latif Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Terc. Ahmed Naim & Kâmil Miras (Ankara: TDV, 1978), 9/144.

²⁵ Muhammed Cezuli, "*Delâilu'l-Hayrat*", Serh, Muhammed b. Kemal İzmîti, (Kara Davud) *Delâilu'l-Hayrat şerhi*, (İstanbul: y.y., ts.), 586.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* (Ankara: 1990), 66.

²⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî, *en-Nüket ve'Uyûn* thk. es-Seyyid b. Abdurrahim, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/324-325.

²⁸ el-Kehf 18/ 82.

²⁹ Mehmet Okuyan, "Kur'ân'da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası", *Din Eğitimi Araştırmaları dergisi*, 13 (2004), 78, 45-109.

bir varlık olduğunu ileri sürer.³⁰ Günümüz hadis araştırmacılarından Ahmet Emin Seyhan da “Hz. Mûsâ ile yolculuk yapan ve İslâm kültüründe Hızır diye bilinen “Bilge/salih kulun” insan suretinde bir melek olabileceği, kesinlikle ölümsüzlük verilmiş bir insan olamayacağı, çünkü söz konusu eylemleri ancak Yüce Allah’ın görevlendirdiği, iradesi bulunmayan, sadece kendisine emredileni yapan bir meleğin gerçekleştirebileceği” kanaatindedir.³¹

Verilen bilgilerden hareketle Hızır’ın (a.s.) nebi, veli, melek veya insanlar için belirlenen kayıtlarla bağlı olmayan ayrı bir varlık olduğu hususunda âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürüldüğü görülmektedir. Hz. Mûsâ ile buluşan kişi bir “kul” dur. Bu kulun kim olduğu Kur’ân’da belirtilmemiştir. Bundan ötürü ileri sürülen görüşlere dair Kitap veya Sünnet’te herhangi bir delil bulunmadığından söz konusu “kul”un kim olduğuna dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.1. Hızır’ın Adı ve Soyü

Hızır’ın asıl adının ne olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Kehf Sûresi’nde “Allah’ın kulu” diye adı geçmekte, sahih hadislerde ise bu sâlih kul, “Hızır” olarak zikredilmektedir. Müfessirlerin birçoğu da bu şahsın Hızır olduğu görüşündedir. Bu rivayetlerdeki çeşitlilik Hızır ile ilgili bilgilerin değişik kaynaklardan geldiğinin bir delili sayılabilir. Matürîdî, Kur’ân’da Hızır isminin geçmediğini, sadece “kullarımızdan bir kul” şeklinde yer aldığını belirtir.³² Âlimler, Hızır’ın gerçek ismini ortaya çıkarmaya çalışmışlar ama bu konuda görüş farklılıkları meydana gelmiştir. Hızır ile alakalı bilgiler, genel olarak Vehb b. Münebbih, Übey b. Ka’b, İbn Abbâs ve talebeleri İkrime, Mücâhid ve Süddî’den gelmektedir. Sıhhati tartışmalı olduğu iddia edilen rivayetlerde Hızır olduğu söylenen isimlerden bazıları şunlardır:

İbn Abbas’dan nakledilen bir rivâyete göre Hızır’ın, adının Hazûra İbn Âdem olduğu, eceli te’hir edilerek Deccâl’in yalancılığını meydana çıkarıncaya kadar kendisine ömür verildiği ifade edilmiştir.³³ Bazı tarihçilere göre Hızır’ın asıl ismi Hazrûn İbn Kâbil’dir.³⁴ Oryantalistlerin bazılarına göre onun ismi, Hasisatra’nın küçültülmüş şeklidir ve Yahudi Ahesver ile alâkası olduğu düşünülmüştür.³⁵ Bazı şarkiyatçılara göre ise “Hızır kelimesi Arapça asıllı olmayıp Gılgamış destanında yer alan Gılgamış’ın atası Hasisatra’nın Araplaşmış şeklidir.”³⁶

³⁰ Ebü'l- Âlâ el-Mevdûdî, *Tefhimû'l-Kur'ân*, trc., Muhammed Han Kayanî, vd. (İstanbul: İnsan Yay., 1996), 3/171-172.

³¹ Ahmet Emin Seyhan, *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dinî Değeri (Hacerülesved Örneği)*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 40.

³² Matürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Baselum (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye 2005), 7/192-193.

³³ Ahmet Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Yayınları, 1979), “Kitâbü'l Fedâil”, 10/6146.

³⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (Mısır: y.y., 1908), 1/883; Adnan Adıvar, vd., *MEB İslâm Ansiklopedisi*, “Hızır”, Pertev Naili Boratav (İstanbul: MEB Yay., 1977), 5/ 460.

³⁵ Adıvar vd., “Hızır”, 5/461.

³⁶ Çelebi, “Hızır”, 17/406; Yaşar, “İslâm Türk inançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü” (Ankara: Türk Kültürü Enstitüsü Yayınları, 1990), 66.

İbn Hacer, onun adının Muammer b. Malik b. Abdillâh b. Hasr b. Lâzet olduğunu söyler.³⁷ Hızır'a isnat edilen bir isim de Âbir (Âmir) b. Şelah'dır.³⁸ Âlimlerden bazıları da onun Hz. İshak'ın torunlarından olduğunu,³⁹ Tarihçi Taberî de Hz. İbrahim'in neslinden geldiğini belirtir.⁴⁰ Firavun'un oğlu⁴¹ veya Firavun'un kızının oğlu diyenler olmuştur.⁴² Bu rivayeti kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Mûsâ (as.) Firavun'un sarayında büyümüştür. Firavun'un oğlunu veya kızını tanımaması imkânsızdır. Âlusî de bu ismin doğru olmadığı kanaatindedir.⁴³ İranlı olduğu ya da babasının İranlı annesinin Yunanlı ya da tam tersi olduğu şeklinde bir rivayet vardır.⁴⁴ Onun Pers meliki olan Zülkârneyn'in kumandanlarından biri olduğunu,⁴⁵ bazıları Hızır'la Yûşâ'nın aynı şahıslar olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşün kökleri şark efsanelerine dayanmaktadır.⁴⁶ Hz. Yûşâ, Hz. Mûsâ'nın kız kardeşinin oğludur. Babasının adı Nun'dur. İlyas Peygamber olduğunu söyleyen tefsirciler vardır.⁴⁷

Âlusî, Hızır ve İlyas'ın aynı kişiler olmadığını belirtmektedir.⁴⁸ Mücahid⁴⁹ ve İbnü'l-Cevzî'nin Hızır'ın, Hz. Elyesa olduğunu söylemektedirler. Bazı âlimlere göre Hızır, Hilkiya oğlu Ermiya'dır.⁵⁰ Diğer efsanelerin yanı sıra Grek mitolojisindeki Glaukos (İlyada) hikâyesi de Hızır kıssasıyla ilişkilendirilmektedir. Sarkiyatçı olan Friedlander, hikaye Arapça'ya uyarlanırken "yeşil" manasına gelen glaukos kelimesinin "hadır" şeklinde terceme edildiğini söyler.⁵¹ Hızır'ın Hz. Harun'un soyundan geldiğini ve isminin Hadır İbn Âmiya olduğunu ileri sürenler olmuştur. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu rivayetin zayıf olduğunu söyler.⁵² Hazrûn b. Amâyil b. en-Nefr (el-yefz) b. el-Ays b. İshak b. İbrahim şeklindeki silsileyi İbn Kesîr, Mes'udî ve Makdisî ikinci derecede itimada şâyan bulur.⁵³ Bazılarına göre ise, Kehf Suresi'nde bahsi geçen ve bazı ilimlere vakıf kul Hızır olup, onun asıl isminin de Belya b. Melkân b. Fâlig b. Âbir b. Sâleh b.

³⁷ Adıvar vd., "Hızır", 5/460.

³⁸ İbrahim Canan, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi, Peygamberlerin Faziletleri* (Ankara: Akçağ Yayınları., 1988), 12/367.

³⁹ Davutoğlu, "Kitâbü'l-Fedâil", 10/6146.

⁴⁰ Ebu'l-Abbâs Zeynü'ddin Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latif ez-Zebîdî, "Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi", Trc., Ahmed Naim-Kâmil Miras (Ankara: 1978, 9/144, (İlk 3cilt Ahmed Naim tarafından, diğer 9 cilt ise Kâmil Miras, tarafından terceme edilmiştir).

⁴¹ Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi, "Kitâbü'l-Fedâil"* 10/6146.

⁴² Adıvar vd., "Hızır", 5/460; İbn-i Hacer, *el-İsâbe*, 1/891.

⁴³ Şihabüddin es-Seyyid Mahmud Âlûsi, *Ruhu'l-Meânî fi tefsiri'l-Kur'ân'il-Azim*, (Beirut: ts.), 5/92.

⁴⁴ A. Cemil Akıncı, *Hızır Arayan Peygamber* (İstanbul: Fatih Yayınları, 1968), 31.

⁴⁵ Mithat Sertoğlu, *Türk ve İslâm Tarih* (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1963), 82; Ramazan Hûb, *Hızır Aleyhi's-Selâm* (İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 2000), 32.

⁴⁶ Adıvar vd., "Hızır", 5/458.

⁴⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (Ankara: Akçağ, 1991), 4/1977.

⁴⁸ Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, 5/92.

⁴⁹ Miras, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı*, 9/145; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 4/1977.

⁵⁰ Ebu'l-Ferec Ebu Abdurrahman b. Ebi'l Hasan İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesir fi ilmi't-tefsir* (Dimeşk: 1965), 5, 167; el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/787.

⁵¹ Çelebi, "Hızır", 17/406.

⁵² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir*, 5/167; Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, 62.

⁵³ Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, 62.

Afrahsad b. Sâm b. Nuh Melkan oğlu Belya' olduğu ileri sürülür.⁵⁴ Müfessirlerden Âlûsî, bu silsilenin doğru olmadığını belirtir.⁵⁵

Söz konusu isim ve nesep zincirlerini İbn Hacer *el-İsâbe* isimli eserinde nakleder.⁵⁶ Bu isim ve silsilelere bakılacak olursa, bunlardan bazılarının Ehl-i Kitap âlimlerine ait oldukları, bazılarının ise bir Arap soy ağacından olduğu görülür. Hızır'ın adı ve soyu hakkında çok farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Sonuç olarak bu tür ayrıntılarla ilgilenmenin kıssadan alınması gereken esas mesajı gölgelediği ve Hz. Mûsâ ile bir araya gelen "kul"un gerçek adına işaret etmeyen birtakım tahminî isimlerden ibaret olduğu görünmektedir.

2.2. Hızır'ın Yaşadığı Asır

Hızır'ın hangi zamanda yaşadığı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Bu konuda farklı birçok rivayet vardır. Bunlardan bazıları kısaca şöyle ifade edilebilir:

Rivayetlere göre, "Hızır'ın, Hz. İbrahim'den önce yaşadığı ve Hz. İbrahim'in dedesinin oğlu olduğu veya Hz. İbrahim döneminden az sonra dünyaya geldiği söylenmiştir."⁵⁷ Zülkarneyn'den önce Hızır bulunduğu, Zülkarneyn zamanında peygamber olarak gönderilmiş olduğu ve Hz. Mûsâ zamanına kadar kaldığı belirtilmiştir.⁵⁸ Zülkarneyn'in başkomutanı Hızır olduğu,⁵⁹ İskender'in çağdaşı ve Hz. Mûsâ devrine kadar yaşadığı söylenmiştir.⁶⁰ Bazıları tarafından, Hızır'ın İsrailoğulları'na nispet edildiği ve Mûsâ (as.)'in akrabası olduğu söylenmiştir.⁶¹ Bazılarına göre ise Hızır'ın, Nâsiya b. Amus (jesaje ben Amos) devrinde doğduğu belirtilmiştir.⁶² Sa'lebi, Hızır'ın uzun ömürlü bir peygamber olduğunu, insanların çoğuna görünmediğini, Hz. İbrahim döneminde yaşadığını,⁶³ aynı zamanda İskender'in çağdaşı olduğunu ve Hz. Mûsâ devrine kadar yaşadığını belirtir.⁶⁴ Diğer bir görüşe göre ise, "Hızır'ın Hz. Mûsâ'dan çok önce, İran hükümdarı Efridun b. Efsiyan devrinde hayatta olduğu, Zülkarneyn'in öncü kuvvetlerini yönettiği, Hz. Mûsâ devrinde de yaşadığı" söylenir. Bazı kaynaklarda ise, "Efridun ile Zülkarneyn arasındaki zaman farkını düşünerek aradaki uyumsuzluğu gidermek için bu iki sahsı aynı kişi kabul edip,

⁵⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, trc., Mehmet Keskin, *Taberi Tarihi* (İstanbul: ts.), 1/543; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesir*, 5/167.

⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 5/92.

⁵⁶ el-Askalânî, 1/479-480.

⁵⁷ Davutoğlu, "Kitâbü'l-Fedâil", 10/6146.

⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/383.

⁵⁹ İsmail Hakkı Bursevî, "*Tenvîru'l-ezhân min tefsiri Rûhu'l-Beyan, Muhtasar Rûhu'l-Beyan Tefsiri*", İhtisar: M. Ali Sabûnî, trc., Abdullah Öz vd. (İstanbul: Damla Yayınları, 1995), 5/ 290.

⁶⁰ el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/886.

⁶¹ Keskin, *Taberi Tarihi*, 1/408.

⁶² Adıvar vd., "Hızır", 5/462.

⁶³ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmiu'li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l-mübeyyin Lima tedammenehümine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc yay., 1997), 11/105.

⁶⁴ Adıvar, vd., "Hızır", 5/461.

dolayısıyla Hızır'ın Hz. İbrahim'in çağdaşı olduğu söylenmiştir."⁶⁵ Bu görüşlerden hareketle Hızır'ın ne zaman doğduğu ve ne kadar yaşadığına dair kesin bil bilgiye ulaşılamamıştır.

3. Hızır'ın Yaşayıp Yaşamadığı Meselesi

Kaynaklarda Buhârî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Münâvî, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve Suyuti gibi pek çok hadis ve tefsir âlimi, "Hızır'ın öldüğü" görüşünü savunmuşlardır.⁶⁶

İbnü's-Salah, Nevevî ve Kurtubî gibi ilim adamları ile sûfiler Hızır (a.s) hâla hayatta olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁷ Bazıları da onun âb-ı hayattan içtiğini, kıyamete kadar sağ kalacağını iddia etmişlerdir.⁶⁸

Hızır (a.s) ile ilgili haberleri inceleyen Uysal, onun hayatta olduğunu söyleyenleri de, yaşamadığını savunanları da net bir şekilde destekleyen bir argümanlarının olmadığını ve bu meselede her hangi bir hadis veya âyet de bulunmadığını kaydetmiştir.⁶⁹

Bazı âlimlerin, Hz. Peygamber'den sonra nebi olmadığına göre Hızır'ın da bâkî kalmasının bir anlamı olmadığını ifade ettikleri, bazılarının da eğer Hızır (a.s) yaşasaydı, Hz. Peygamber'e inanır, ona yardım eder, onunla beraber savaşırdı, dedikleri nakledilir. Çünkü Resulüllah (a.s) "*Mûsâ yaşamış olsaydı, bana uymaktan başka bir şey yapmazdı*"⁷⁰ buyurmuştur. "*Yüzyıl sonra bugün yaşayanlardan hiç kimse hayatta olmayacak*"⁷¹; ayrıca "*Biz senden önce hiçbir insana ebediyet vermedik. Sen ölürsen onlar hayatta mı kalacaklar?*"⁷² âyetine göre de, Hz. Peygamber'den önce Hızır (a.s) dâhil hiç kimse ebediyete kadar yaşamayacağı anlaşılmaktadır.⁷³

"İbnü'l-Arabî'nin Abdürrezzâk el-Kâşânî, Dâvûd-i Kayserî ve Sadreddin Konevî gibi bazı takipçileri ise, Hızır'ı kıyamete kadar yaşayacak bir insan olarak kabul eden inancın kesin olmadığını, Hızır'ı gördüğünü söyleyen kişinin, gerçekte karşısında canlanan kendine ait bir vasfı gördüğünü düşünmüşlerdir. Buna göre o kişinin gördüğü

⁶⁵ Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, 66.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî ve İbn Kayyim ve Ali el-Kârî gibi bazı âlimler, Hızır'ın yaşadığına ilişkin rivayetlerin tümünün uydurma olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Ebu Abdillah Şemseddin b. Muhammed İbn Kayyim el- Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's sahih ve'd-dâif*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: y.y. 1994), 70. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali el-Kârî, "*el Esrâru'l-merfûa fi'l-ehbâri'l-Mevzûa*", nşr. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut 1971, s. 443. Bu rivayetlerle ilgili bir değerlendirme için ayrıca bkz. Uysal, "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler", 345-355.

⁶⁷ Hâzin "*Lübâbu't-Te'vîl*", 3/209; Nevevî, "*Tehzîbü'l-esmâ*", 2/176; Bursevî, "*Râhu'l-Beyân*", 5/268; Yıldırım Enbiya, *Hadis Problemleri* (İstanbul: Umran Yayınları, 1996), 162.

⁶⁸ es-Sâvî, Ahmed el-Maliki, *Haşiyetu's-Sâvî ala tefsiri'l-Celaleyn* (Beyrut: 1988), 4/39.

⁶⁹ Muhittin Uysal, (2000), "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la (a.s) İlgili Haberler", *SÜİF Dergisi*, sayı: 10, 359, 337-366.

⁷⁰ Rudanî, *Büyük Hadis Külliyyatı*, 1/173; 8/262.

⁷¹ Buhârî, "İlim" 41; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 219.

⁷² Enbiyâ 21/34.

⁷³ Al-i İmran 3/143; el-Enbiyâ 21/35.

şeyin, aslında kendi ruhunun bir tezahürü veya Rûhu'l-kudüs olduğunu söylemişlerdir." Ölümsüzleştirilen Hızır, gerçek ve bağımsız bir varlık olmayıp onu görme ve onunla buluşma olayı ancak manevi âlemde gerçekleşebilir.⁷⁴

4. Kıssanın Tefsirlerdeki Yorumu

Pek çok müfessir Hızır kıssasına geniş bir yer vermiştir. Ancak müfessirlerin konuyu ele alış biçimleri farklılık arz etmektedir. Tefsir kaynakları genelde aynı bilgileri tekrar etmişlerdir. Bu bilgiler, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan kısımlar hariç, genellikle Hızır'ın adı, lakabı, soyu, kimliği, İlyas ile bağlantısı ve hâlâ hayatta olup olmadığı hususlarında yoğunlaşmıştır.

Hızır ile Hz. Mûsâ Kıssası, Mevdûdî'nin tespitine göre risâletin beşinci yılı ile onuncu yılı arasında nazil olan Kehf Sûresi'nde kıssa özetle şöyledir: "Hz. Mûsâ genç adamına iki denizin birleştiği yere ulaşmaya karar verdiğini söyler, bunun üzerine beraberce yola çıkarlar. İki denizin birleştiği yere varınca yanlarına aldıkları balığı bir kenarda unuturlar, balık da canlanarak denize atlar. Bir müddet sonra Mûsâ genç adamına azığı getirmesini söyler; fakat genç adam olup biteni hatırlayarak daha önce bunu Mûsâ'ya bildirmeyi unuttuğu için üzüntüsünü dile getirir. Bunun üzerine Mûsâ aradıkları yerin orası olduğunu söyler ve geriye dönerler. Burada kendisine Allah tarafından "rahmet ve ilim" verilmiş olan salih bir kul ile karşılaşır. Mûsâ, sahip olduğu ilimden kendisine de öğretmesi için onunla arkadaş olmak istediğini söyler; Kur'ân'ın adını bildirmedeği bu kişi, iç yüzüne vâkıf olamayacağı olaylar sebebiyle bu beraberliğe sabredemeyeceğini belirtirse de Mûsâ'nın ısrarı üzerine, meydana gelen olaylar hakkında açıklama yapmadıkça kendisine soru sormaması şartıyla teklifi kabul eder. Mûsâ'nın bu şarta uyacağına dair söz vermesi üzerine yolculuğa başlarlar. Bu zat önce bindikleri gemiyi deler, arkasından bir çocuğu öldürür, daha sonra da uğradıkları bir kasabanın halkı kendilerini misafir etmediği halde orada yıkılmak üzere olan bir duvarı düzeltir. Bu üç olayın her birinde Mûsâ arkadaşına davranışının sebebini sorar; arkadaşı da, "*Ben sana benimle beraber olmaya sabredemezsin demedim mi?*" diye uyarıda bulunur. Mûsâ özür dileyip yolculuğa devam etmelerini ister. Sâlih kul, birinci ve ikinci olaylardan sonra Mûsâ'nın ricasını kabul ederse de üçüncü olayda ayrılma vaktinin geldiğini söyler; bu arada söz konusu hâdiselerle ilgili olarak davranışlarının sebeplerini de anlatır ve bunları Allah'ın emriyle yaptığını söyler"⁷⁵

Kur'ân'ın zaman ve mekâna bağlı kalmadan ve sade bir anlatımla sunmuş olduğu bu kıssada adı zikredilen üç kişiden sadece Mûsâ'nın (a.s.) adı zikredilmiş, diğer iki kişinin, yani "Fetâ" (delikanlı) ve ilahi rahmet ve ilme mazhar olmuş "Allah'ın kulu" adları belirtilmemiştir. Keza, kıssada yer alan "mecmau'l-bahreyn (iki denizin birleştiği

⁷⁴ Uludağ, "Hızır", 17/410.

⁷⁵ el-Kehf 18/60-82. Ayrıca bk. Çelebi, "Hızır", 17/406.

yer), kaya ve deniz gibi mekânların⁷⁶ coğrafi durumları konusunda da herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Hiç şüphesiz bunun temel sebebi, Kur'ân'ın genel üslubu olduğu üzere verilmek istenen mesajın detaylarda kaybolmaması amacıyla kronolojik ve tarihsel ayrıntıya yer verilmemiş olmasıdır.⁷⁷

Kehf Sûresi'nde dile getirilen Bilge Kul (Hızır a.s) ile Mûsâ (a.s) arasında gerçekleşen üç hadise (geminin delinmesi, çocuğun öldürülmesi ve yıkılmış duvarın düzeltilmesi) konusunda Hızır'a (a.s) verilen bilginin zâhirî ilim olmayıp, bâtinî bilgiler içerdiği anlaşılmaktadır. Yani hikmet sahibi Kul'un bilgisi Allah tarafından olağanüstü yollarla verilmiş özel bir ilim (ilm-i ledün)⁷⁸ olduğu ortaya çıkmaktadır. Müfessirler bu ilmin "gayb" ve "sır" ilmi veya "bâtın" ve "hakikat" ilmi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü eşyanın iç yüzüne, işlerin hakikatlerine vakıf olmak eşyanın gizli sırlarını bilmekle mümkün olduğu belirtilmiş, bundan dolayı Hızır (a.s) bilgisi, Hz. Mûsâ'nın bilgisinden daha farklı ve özel olduğu ileri sürülmüştür. "Hızır (a.s) bu üç hadisede de olayların zâhirî yönünü değil, bâtinî yönünü dikkate alarak yapmıştır".⁷⁹

Kıssadan ifade edilen "suçsuz bir insanın öldürülmesini" hiçbir ilahî din kesinlikle onaylamaz. "Hz. Mûsâ'nın yoruma itiraz etmemesi, onun masum zannettiği çocuk değil, işlediği suçlardan dolayı öldürülmesi gereken bulûğ çağına ermiş bir gençtir. Hızır (as) da bunları kendiliğinden değil, ilahî emir gereği yaptığını söylemiş ve istisnai hallerde özel bir şeriatla gönderildiğini anlatmak istemiştir".⁸⁰ Bir başka yoruma göre, "idamı gerektiren bir suç işlediği için öldürülmüştür. Ya da eceli gelmiş, Hızır (as) Allah'ın iradesiyle ölüm meleğinin rolünü üstlenmiştir. Sonuçta gencin ölmesi, ana ve babasını onun kötülüklerinden kurtarmıştır".⁸¹ Hızır'ın çocuğu, Allah'ın emri (takdiri)

⁷⁶ "Kıssada mekân isimlerinin müphem bırakılmasına rağmen klasik tefsirlerde özellikle 'mecmau'l-bahreyn' ifadesiyle ilgili olarak gaybı taşlama türünden pek çok faraziye ortaya atılmıştır. Bu tahminlere göre 'mecmau'l-bahreyn', Rum denizi (Akdeniz) ile Fars denizinin (Basra körfezi) birleştiği yer; Kuzey Afrika, Tanca veya Azerbaycan'daki Kür ve Res nehirlerinin birleştiği yerdir." (Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: yy. 1988), 15/271; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, nşr. Hâlid Abdurrahmân el-Akk, Mervân Suvâr (Beyrut: b.y., 1995), 3/171 Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî (Beyrut: 1986), 140-141. "Bazı müfessirler ise sözü edilen mekanın sembolik olduğunu ve iki denizden maksadın gerçekte zâhirî ilim denizi olan Hz. Mûsâ ile bâtinî ilim denizi Hızır'ın buluşmasını simgelediğini ileri sürmüşlerdir". (Bkz. Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer Kâdî Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, [Mecmûa mine't-tefâsîr içinde], (Beyrut: ts., 4/121; İsmail Hakki Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: b.y., 1985), 5/263.

⁷⁷ Mustafa Öztürk, "Bilge Kul-Mûsâ Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu", 250-251.

⁷⁸ Tartışmalı bir konu olan "ledün ilmi", bize göre Kehf Suresi 65. âyette geçen "Ve kendisine katımızdan ilim öğrettik" ifadesinin Allah tarafından Hızır'a öğretilmiş olan ve mahiyeti bilinmeyen özel bir ilimdir. Ledün ilmiyle ilgili olarak Elmalılı şöyle der: "Ledenni ilim, fikrî gayretlerle elde edilmeyip Allah tarafından, sadece Allah vergisi olan kutsî bir kuvvenin tecellisidir. Eserden müessire, vicdandan vücuda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere, vücuttan vicdana gelen vasıtasız bir ilimdir." M. Hamdi Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sadeleştiren: İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Yayıncılık, 1992), 5/378-380.

⁷⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-gayb*, trc., Komisyon (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 15/238; Karaman ve vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 3/572.

⁸⁰ Mukatil b. Süleyman'ın, ayette "haşına"nın (korktuk) anlamının "bildik" anlamına geldiğini ve yetişkin çocuğun kâfir olduğunu, anne babasını azdırıp, saptıracağına bilindiğini belirtir, bk. *et-Tefsîrül'-Kebîr*, 2/598) Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, 3/356-359; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/572-573.

⁸¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/572. Hadiste "çocuğun (yetişkin) kalbi kâfir olarak mühürlenmişti" denilmektedir. "Anne ve babasını, baştan çıkarır ve azdırır" Bk. Ebu Davud Süleyman b. Davud et-Tayâlisî, *Müsned-i Ebi Davud et-Tayâlisî*,

dâhilinde öldürdüğünü ve “Onu kendi isteğimle yapmadım”⁸² diyerek öldürme sebebini beyan etmiştir. “Haksız yere bir cana kıyılmasının sebebi olarak kabul edilebilecek ve gerçeğe en yakın yorumun, zamanın şartları gereği Yüce Allah’ın Hz. Mûsâ’yı, peygamber ya da melek olan bir başka kulu aracılığı ile imtihana tabi tutmuş olabileceği yorum olduğunu söylemek mümkündür.”⁸³

Söz konusu kıssada anlatılmak istenen asıl mevzunun niteliğine dair birçok yorum yapılmıştır. Kâdî Beydâvî’nin (ö. 685/1286) değerlendirmelerine göre kıssadan anlaşılması gerekenlerin özü şöyledir: “İnsanın, sahip olduğu ilimle övünmemesi, kendince hoş olmayan şeyi hemen yadırgamaması ve zâhirde kötü gibi gözüken bir hâdisenin kendisinin bilmediği gizli bir incelik olabileceğini düşünmesi, sürekli olarak bilgi öğrenmesi, öğreticisine ya da öğretmenine karşı alçak gönüllü ve hürmetkâr olması, söylediği sözlerde edebe riayet etmesi, hata yapan kişinin hatasına dikkat çekmesi, hatada ısrar edinceye kadar onu affetmesi ve ancak ısrardan sonra onunla ilişkisini kesmesidir.”⁸⁴

Bununla birlikte, sözü geçen kıssanın daha genel ve gayba yönelik manalar içerdiği anlaşılmaktadır. Yüce Allah bu kıssada; varlıklar âlemindeki gerçek olayların yalnız duyularla algılanabilecek biçimde olmadığını; insanın bilgi ve algı derecesinin bu âlemde yaşanmakta olanların yalnızca bir kısmını kavrayabileceğini; fakat bu görünen kavrayışların görünmeyen alandaki gaybî mesajlarla tamamlanmadığını ve buradaki gaybî olan mesajların yalnız mutlak gayba vakıf olan varlık (Allah) tarafından bilinebileceğini ifade etmek istemiştir.⁸⁵

Kur’ân kıssalarının okunuşunda literal (zahirî) anlamından ziyade, anlatılmak istenen gerçeğin (bâtın-mefhum) temel alınması gerektiği söylenilebilir. Bu anlayış biçimi ölçü olarak ele alındığı takdirde, kıssada anlatılanların tarihi boyutu pek fazla önem arz etmeyecektir. Muhammed Hamidullah konuyla ilgili şöyle der: “Bu anlatılan kıssadan çıkarılacak mesaj, herkesin her şeyi biliyor olmadığıdır; hatta en bilge kişilerin bile kendi inceleme alanına girmediği için bilemeyebileceği birtakım şeyler mevcuttur. Kutsal kitaplarda böyle pek çok kıssa bulunur. Canlanan balığın hikâyesi, bir yerde Büyük İskender’in açısına ve bundan da eskiye gidilerek Gılgamış Destanı’na bağlanır

thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Darü'l-Hecr, 1419/1999), 1/435; Ahmed b. Hanbel, *Müsned İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnevutî, Adil Mürşid ve diğerleri (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2021), 35/60.

⁸² el-Kehf 18/82. İlhami Güler de bu konuda “Bu çocuğun öldürülme gerekçesi birçok insanı ikna etmediği gibi beni de hâlâ ikna etmiyor” demektedir. Bk. *Allah’ın Ahlakiliği Sorunu Ehl-i Sünnet’in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara, Okulu Yayınları, 2000), 110, 98. Dipnot. Evgin “Söz konusu gerekçelere istinaden çocuğun öldürülmesi konusunda ikna olmama hususu dikkate alındığında, kıssanın aslında sadece Hz. Musa’yı imtihana tâbi tutmak gayesiyle yürürlüğe konmuş, sembolik bir anlatım olabileceği hakkında, farklı görüşler beyan edilmektedir” der. Bk. *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, 138-139. Kur’ân’da kıssaların hak olduğu belirtilmektedir (Âl-i İmrân 62). Dolayısıyla kıssada söz konusu sembolik bir anlatımın olabileceği ihtimaline dair görüşün doğruyu yansıtmadığı söylenebilir.

⁸³ Evgin, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi* (İstanbul: İlâhiyât, 2007), 136-139.

⁸⁴ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/133.

⁸⁵ Öztürk, “Bilge Kul-Mûsâ Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu”, 251.

(...) Bu kıssada yer alan Mûsâ (a.s) isminin, ne efsane kahramanı Gılgamış ve ne de Peygamber Mûsâ (a.s) adının Arapçadaki bir karşılığı olduğuna dair Kur'ân'da açıklayıcı ve net bir bilgi yoktur. Hz. Mûsa ile alakalı olan bu kıssa Tevrat'ta geçmemektedir."⁸⁶ Wensinck ise, "bu kıssanın Gılgamış, İskender hikâyesi ya da İlyas ile haham Yeşü ben Levi'nin öyküsünden alındığını iddia eder."⁸⁷ Wheeler ise, ilgili kıssanın Kur'ân kaynaklı olduğunu kaydeder.⁸⁸

Neticede, gaybî kısım ile ilgili bu gerçeklerin keşfedilmesi insan idrakinin üstünde olduğu gibi, buradaki mesajın somutlaştırma açısından aktarılan olaylar da şer'i hukuk kapsamında yorumlanacak bir hüküm içermez. "Allah, gaybî hakikatlerin bilgisine vukûfiyetini "Bilge kul"un şahsında dile getirmiş ve bu kula atfedilen fiillerin yorumuyla, yani akıl ve duyunun kavramaktan aciz kaldığı, gerçek anlamının ortaya konmasıyla birlikte, insanoğluna varlık âlemindeki öteki yüzüne dair birtakım ipuçları vermiştir. Nesnelere dünyasında olup biten olayların içyüzünü idrak hususunda sadece rasyonel ve mantıksal verilerin yeterli olmadığı görülmüştür."⁸⁹

Ayette geçen "Ledün" kelimesi, 'yanında' anlamına gelmektedir. "Ve kendisine katımızdan ilim öğrettik"⁹⁰ ifadesi ile Hızır'a verilen ilmin Hz. Mûsâ'ya verileden ayrı olduğu anlaşılmaktadır. Tüm peygamberlere verilen ilim, Allah tarafından vahiy ve öğretmek itibarıyla ledünnîdir (Allah katındandır).⁹¹ Tefsir âlimleri, bunu "Gayb ilmi ve gizli ilimlerin sırları" diye yorumlamış; "Hz Mûsâ'ya verilen ilim, şer'i hükümleri, salih kula verin ilim ise, 'hadiselerin iç yüzünü bilmeyi' içermektedir ki bu ilim tecrübeyle ya da akıl ile kavranamayacağı bir türden ilim olup, müfessirlerce gayb ilmi olarak isimlendirilmektedir"⁹² Buhârî'den yapılan rivayette Hızır şöyle demiştir: "Ey Mûsâ! Ben Allah'ın ilminden bana öğrettiği bir ilim üzereyim ki sen onu bilemezsin. Sen de Allah'ın ilminden sana öğrettiği bir ilim üzeresin ki ben de onu bilemem."⁹³ Hz. Mûsâ-Hızır ile ilgili rivayetler başta Buhârî, Müslim'in *Sahih'i*, Tirmizî'nin *Sünen'i*, ve Ahmed b. Hanbel'in

⁸⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: 1993), 1/568. Mevdûdî, "Kitâb-ı Mukaddes'in kıssayla ilgili hiçbir şey söylemediğini; fakat Talmud'un bu olaya değindiğini. Ama olayın kahramanın Hz. Musa değil, Levi'nin oğlu Rabbi Jochanane'nin olduğunu belirtmektedir. *Tefhimü'l-Kur'ân*, trc., Komisyon (İstanbul: 1986), 3/166. Wensinck, A. J. Bu kıssanın Yahudi kaynaklı olduğunu iddia etmektedir. Bk. "Hızır". *İA* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/458-459.

⁸⁷ Wensinck, "Hızır". *İA*, 5/458-459. Wensinck, A. J. Bu kıssanın Yahudi kaynaklı olduğunu iddia etmektedir. Bk. "Hızır". *İA*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, 5/458-459.

⁸⁸ Konuyu inceleyen Wheeler, Batılıların Hz. Musa ile Hızır kıssasının aslını haham Yeşü ile İlyas öyküsünde aradıklarını, aslında bu Yahudî kıssasının kaynaklarının Kur'ân'ın nüzulünden çok sonraları olduğunu, bu nedenle söz konusu kıssanın Kur'ân'dan kaynaklandığını belirtir. Bk.Brannon M. Wheeler, 'The Jewish Origins of Qur'an 18: 65-82: Re-examining Arent Jan Wensinck's Theory, *Journal of American Oriental Society*, 118 (1998) 153-171.

⁸⁹ Öztürk, "Bilge Kul-Mûsâ Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu", 251.

⁹⁰ el-Kehf 18/65.

⁹¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/572.

⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/380-400.

⁹³ Buhârî, "Tefsiri Sureti Kehf", 2; Tirmizî, "Tefsir", 19/1.

Müsned'nde yer almaktadır.⁹⁴ Bu hadisin, sened ve metin kritiğini yapan Abdulkadir Evgin, bunun "garîb" olduğunu söyler.⁹⁵

Müfessir Bursevî de, "Biz ona kendi katımızdan bir ilim verdik" ayetinin, "sadece gaybî ilimlere ve O'nun izniyle gaybtan haberler vermeye ya da bâtin ilmüne has bir anlatım olduğu düşüncesindedir. Bursevî'ye göre; her türlü ilim Allah katındandır. Fakat bunların bazıları kişiler aracılığıyla öğrenilerek elde edilebilir. Bu türden ilimlere ledünnî ilim denilmez.⁹⁶

5. Kıssanın Hadislerde Anlatımı

Hızır-Mûsâ (a.s.) kıssası, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere güvenilir sayılan hadis kaynaklarında yer almaktadır. Buhârî'nin çeşitli sebeplerle aktardığı rivayetlerdeki kayıtlara göre Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'a Nevf el-Bikâlî adında bir kişinin Hızır kıssasında adı geçen Mûsâ'nın İsrâiloğulları'na gönderilen Mûsâ b. İmrân olmadığı görüşünü ileri sürmüştü; bunun üzerine İbn Abbas da, "Allah'ın düşmanı yalan söylüyor"⁹⁷ diyerek Übey b. Ka'b'tan şu şekilde bir rivayet nakletmiştir: "Nebi (s.a.v.) şöyle demiştir: Mûsâ peygamber İsrâiloğulları'na hitap etmekteydi. O sırada kendisine; 'En bilgili kimdir?' diye bir soru soruldu. O da 'En bilgili benim' diye karşılık verdi ve bu söz üzerine Allah onu kınadı. Çünkü o, ilmi Allah'a izafe etmemişti. Ardından Allah ona; 'Benim iki denizin birleştiği yerde senden daha bilgili bir kulum var' diye vahyetti. Mûsâ, 'Ey Rabbim! Ben ona nasıl ulaşabilirim?' deyince Allah ona, 'Yanına zembil içinde bir balık al. Onu nerede kaybedersen sözünü ettiğim kulum oradadır' diye bildirdi. Bunun üzerine Mûsâ yanına Yûşâ b. Nûn'u da alarak yola çıktı. Bir kayanın yanına geldiklerinde yatıp uyudular. O sırada balık sepetten sıyrılıp çıktı ve denize doğru yol alıp gitti... Kayanın yanına geldiklerinde bir de baktılar ki karşılarında elbisesine bürünmüş bir adam duruyor. Mûsâ selam verdi. Hadır ise, 'Bu mekânda selam ne gezer' dedi. Mûsâ; 'Ben Mûsâ'yım dedi. Hadır; 'İsrâiloğulları'nın Mûsâ'sı mı?' diye sordu. Mûsâ da 'Evet' diye karşılık verdi..."⁹⁸ Rivayetin bu bölümünün İsrailiyyât türü haberlerden olduğu söylenmektedir.⁹⁹ Söz konusu hadisi sened ve metin kritiğine tâbi tutan Abdulkadir Evgin, "bu rivayetin "garîb" olduğunu kaydeder."¹⁰⁰

Aynı konuyla alakalı bir başka rivayete göre İbn Abbas'ın bir sorusu üzerine Übey b. Ka'b, sözü edilen Mûsâ'nın İsrailoğulları'na gönderilen Mûsâ b. İmrân olduğu,

⁹⁴ Çelebi, "Hızır", 17/406.

⁹⁵ Abdulkadir Evgin, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, 83-102.

⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/275.

⁹⁷ Tirmizî, "Tefsir", 19/1.

⁹⁸ Buhârî, "İlim", 44; "Enbiya", 27; "Tefsir", 18/3; Müslim, "Fezâil", 46; Tirmizî, "Tefsir", 19/1.

⁹⁹ İmân bint Abdurrahman Mahmud Mağribî, "Hz. Musa ve Hızır (a.s.) Kıssası: İsrâiliyyat Rivayetlerine Karşı Eleştirel Bir Yaklaşım" çev. Mustafa Şentürk, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 182. 173-288.

¹⁰⁰ Evgin, "Bu hadisin senedinde yer alan ilk dört râvisi güvenilir olmakla birlikte, daha sonraki tabakalarda mecruh râvilerin bulunması; metnine ise hadisin aslından olma ihtimali son derece düşük olan birtakım ilavelerin yapılması ve bunun sadece Übey b. Ka'b kanalıyla nakledilmiş olması da ilgili rivayetin garîb olduğu sonucunu doğurmaktadır." Bk. Evgin, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, 102.

yanındaki kişinin Yûşa' b. Nûn, ilahî rahmet ve özel ilimle donatılan kişinin Hızır olduğu belirtilmektedir.¹⁰¹ Bu hadisi sened açısından değerlendiren Evgin, "bu rivayetin de önceki hadisin hükmüyle aynı (garîb) olduğunu" belirtmektedir.¹⁰²

Buhârî, Kitâbu't-tefsîr'de "balıkla" alakalı bazı detaylara değinmiştir. Mesela; "Kayanın dibinde ab-ı hayat (ölümsüzlük suyu) adı verilen bir su kaynağı vardı. Bu suyun temas edip diriltmediği hiçbir şey yoktu. İşte balığa da bu sudan sıçradı ve balık canlandı. Derken sepetten atladı ve denize daldı."¹⁰³ "hayat" diye isimlendirilen su kaynağı ile alakalı olarak Tirmizî'de ise, bazı insanların böyle iddia ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁴ Hayat gözesine dair Kelbi'den gelen bir başka haberin, İsrailî kıssalardan olduğu belirtilmektedir¹⁰⁵ Evgin, hadisi sened ve metin kritiğine tâbi tutarak "bu hadisin"garîb" olduğunu" kaydeder.¹⁰⁶

Buhârî'nin rivayet ettiği hadisin diğer bölümlerinde Mûsâ (a.s.) ve Hızır'ın gemiye bindikleri ve gemicilerin Hızır'ı tanıdıklarından dolayı kendilerinden ücret almadıkları gibi bazı ayrıntılar haricinde kıssanın Kur'ân'daki anlatımıyla örtüşen bilgilere yer verilmiştir.¹⁰⁷ Bu kıssada sıhhati tartışmalı birçok haber bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının mitolojik unsurlardan oluşup, zayıf ve uydurma olduğu, bazılarının da sahih hadis ve temel tefsir kitaplarında yer aldığı söylenebilir.

6. Sonuç

Hızır'ın gerçek adı ve yaşamış olduğu asır ile ilgili bilgilerde kaynaklarda farklılıklar bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre Hızır'ın adının Hızır'ın gerçek ismi olmayıp, lakabı olduğu söylenmiştir. Hızır'ın, ne zaman yaşadığına dair net bir bilgi elde edilememiştir.

¹⁰¹ Buhârî, "İlim", 16, 44; "Enbiya", 27; Müslim "Fezâil", 174.

¹⁰² Bu hadisin İbn Abbas ve Übey b. Ka'b kanayla rivayet edildiğini belirten Evgin, rivayet zincirindeki ilk dört râvi hariç, diğer râvilerde farklılıkların bulunduğunu söyler. Hadisi herhangi bir metin tenkidine tabi tutmayan Evgin, ilgili hadisin "garîb" olduğuna işaret eder. Evgin, İbn Hacer'in söz konusu hadis hakkında herhangi bir açıklama yapmaksızın sahih olarak değerlendirdiğini belirtir. Bk. Evgin, *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, 103-109.

¹⁰³ Mukatîl b. Süleyman, *et-Tefsîrü'l-kebir*, nşr. Abdullah Mahmûd eş-Şehhate, Beyrut: Müessesetü't-Târihü'l-Arabî, 2002, 2/593; Buhârî, "Tefsîr 4. Ahmet Yaşar Ocak, "İslâmî literatürde 'âb-ı hayat' mitosuna ilk olarak bu rivayette rastlandığını; ayrıca Buhârî'deki bu ifadenin, Hızır kıssasında önemli bir yer tutan 'âb-ı hayat' mitosunun o devrin Arap toplumu tarafından da bilindiğini söyler". Ahmet Yaşar Ocak, "İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü" (Ankara: 1990), 49. Ölümsüzlük suyu (âb-ı hayat) mitosu ile ilgili olarak Evgin şunları der: "Kıssanın en önemli noktalarından biri olan 'balığın canlanması' efsanesi farklı bir boyut kazanmış, balığın dirilmesi değil, Hızır'ın ölümsüzlüğü ön plana çıkmıştır." Bk. *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, 135-136.

¹⁰⁴ Tirmizî, "Tefsîr", 19/1. Süleyman Ateş de "Hızır'ın (a.s.) misâl âleminde yaşayan, darda kalanlara yardım eden salih bir kul olmasının mümkün olduğunu, onun birçok kimseye görüldüğüne dair hikâyelerin hepsinin uydurma olmadığını, Hızır'ın bir gerçeğinin olduğunu, ama hayat suyundan içip diriliğe eren bir insan değil; misâl âleminde yaşayan ve bazı insanlara görünen ruhsal bir insan olabileceğini belirtir." Bk. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat), ts., 5/314-315. Ateş'in ileri sürdüğü söz konusu görüşe dair böyle bir açıklamanın, Kur'ânî bir dayanağının olduğuna rastlanılmamıştır.

¹⁰⁵ Mağribî, "Hz. Musa ve Hızır (a.s.) Kıssası: İsrailiyyât Rivayetlerine Karşı Eleştirel Bir Yaklaşım", 184.

¹⁰⁶ Evgin, "hadisin Übey b. Ka'b tarafından rivayet edilmesi, hadisin umum-i belvâda nakledilen haber-i vâhid konumunda değerlendirilmesinin mümkün kıldığını" belirtir. Bk. *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, 86-102.

¹⁰⁷ Buhârî, "İlim", 44.

Kur'ân-ı Kerîm, genelde kıssalarda müphem bırakılan şahıs, mekân ve zaman ile alakalı detaylı bilgi vermemekte, bunlardan çıkarılan hikmet ve mesajlara odaklanmaktadır. Kur'ân'da geçtiği şekliyle kıssada olayın yaşandığı yer ve Hz. Mûsâ ile birlikte olan genç ile Bilge Kul'un kimliğiyle ilgili bir ayrıntıya rastlanılmamıştır.

Kur'ân'da salih kul olarak ifade edilen Hızır (a.s) konusundaki fikir ayrılıklarının birçoğu, onun "nebi, insan, veli, melek" ve hâlâ hayatta olup olmadığı konularında yoğunlaşmaktadır. Kur'ân'da açıkça belirtilmeyen bu tür meselelerde kesin bir yargıya varmak mümkün görünmemektedir.

Kur'ân'ın ifadesiyle "*Her ilim sahibinden üstün bir bilen vardır*"¹⁰⁸ sözünün tecelli ettiği Hz. Mûsâ-Hızır (a.s) kıssasında, her şeyin görüldüğü gibi olmadığı, suretle (görünenle) mananın farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kıssada, kavramakta zorlandığımız hadiselerin zahirî anlamıyla değil, künhüne (özüne) varamadığımız olayların arka planındaki sebep ve hikmetlerin de olabileceğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu kıssa, ilahî bir plan ve gaye doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Kehf Suresi'nde Mûsâ (a.s.) ile Kur'ân'da kim olduğu belirtilmeyen ancak, "*Katımızdan bir rahmet ve ilim öğrettiğimiz bir kul*" ifadesiyle tanımlanan bir kimsenin kıssası anlatılır. Buradaki "Bilge kul"un 'Hızır' olarak tanımlandığı, bazı hadis eserleri ile önemli tefsir kaynaklarında yer almaktadır. Bu kıssada birçok ilahî sır ve olağandışı olayların bulunduğu, Cenab-ı Hakk'ın gayb bilgisiyle bildirimde bulunduğu kulları hariç, hiç kimsenin kendiliğinden gaybî bilgileri elde edemeyeceği vurgulanmıştır. Allah'ın, nezdinden "Hızır"'a özel bir ilimle öğrettiği ve onu farklı bir bilgiyle donattığı, onun olayları ilahî emirle yerine getiren bir "kul" olduğu ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁸ Yusuf 12/76.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A. Cemil. *Hızır'ı Arayan Peygamber*. İstanbul: Fatih Yayınları, 1968.
- Alûsî, Ebu'l Fadl Sihabüddin es-Seyyid Mahmud. *Rûhu'l-Meânî fî tefsîri'l- Kur'ânî'l-azîm ve sebî'l-mesânî*. Beyrut: Darü'l- Fikr, 1987.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *el-Îsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Mısır: b.y., 1908.
el-Îsâbe fî temyîzi's sahâbe. Beyrut: ts.
Tehzibu't-tehzîb. Beyrut: b.y., ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd. *Meâlimü't-Tenzîl*, nşr. Hâlid Abdurrahmân el-Akk, Mervân Suvâr, Beyrut: b.y., 1995.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî* thk. Muhammed Zuheyr Nasır en-Nasır, b.y: Daru Tavki'n-Necât, ts., 1422.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tenvîru'l-ezhân min tefsîri Rûhu'l-Beyân Muhtasar Ruhû'l-Beyân Tefsiri*. İhtisar: M. Ali Sabûnî. trc. Abdullah Öz vd., İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.
Rûhu'l-Beyân. Beyrut: 1985.
- Câmî, Abdurrahmân. *Nefehâtu'l-üns Tercümesi (Eoliya Menkıbeleri)*. çev. Lâmî Çelebî: nşr., Süleyman Uludağ, & Mustafa Kara. İstanbul: 1995.
- Canan, İbrahim. *Kütübü's Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi. Peygamberlerin Faziletleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Cezûlî, Muhammed. *Delâilu'l-Hayrat*. Şerh, Muhammed b. Kemal İzmîtî (Kara Davud). *Delâilu'l- Hayrat Şerhi*. İstanbul: ts.
- Çalışkan, Necmettin. "Kehf Suresi Bağlamında Hz. Mûsâ ve Salih Kul (Hızır) ve Antakya'da Hızır İnançının Sosyo-Kültürel Etkileri", *Toplum Bilimleri, Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi*, (Temmuz- Aralık, 2015), 243-262.
- Çelebi, İlyas. "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17/406, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Davutoğlu, Ahmet. *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Yayınları, 1979.
- Ebu Davud, Süleyman b. Davud et-Tayâlisî. *Müsned-i Ebî Davûd et-Tayalisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Mısır: Darü'l-Hecr, 1419/1999.
- Evgin, Abdulkadir. *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*, Ankara: İlahiyat Yay., 2007.

Feridüddîn Attar, Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman. Uludağ, İstanbul: 1991.

Güler, İlhami. *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açından Eleştirel Bir Yaklaşım* Ankara: Ankara, Okulu Yayınları, 2000.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ, İstanbul: 1993.

Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrahim. *Lübâbu't-te'vîl fi meâni't-Tenzîl*. Beyrut. ts.

Hub, Ramazan. *Hızır Aleyhi's-Selâm*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 2000.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Şemseddin b. Muhammed. *el-Menâru'l-münîf fi's sahih ve'd-daîf*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: y.y. 1994.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Ebu Abdurrahman b. Ebi'l Hasan. *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't tefsir*. Dımeşk: 1965.

İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: ts.

İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. İstanbul: 1986.

Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali. *el-Esrâru'l-merfûa fi ahbari'l-mevdûa*. nşr. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: 1971.

Kâdî el-Beydâvî Nâsuriddîn Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. [Mecmûa mine't-Tefâsîr içinde], Beyrut: ts.

Kattân, Mennâ Halil. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: 1993.

Kılıç, Sadık. "Tarih Felsefesi Açısından Kur'ân Kıssaları". I. Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler Müzakereler 1- 3 Nisan, Ankara: Bilgi Vakfı, 1994.

Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: 1991.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Camiu'li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin lima tedammenehü mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. trc., M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 1997.

Karaman vd., Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.

Mağribî, İman bint Abdurrahman Mahmud. "Hz. Mûsâ ve Hızır (a.s.) Kıssası: İsrâiliyyat Rivayetlerine Karşı Eleştirel Bir Yaklaşım" çev. Mustafa Şentürk, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 173-288.

Matürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Baselum (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2005).

Mâverdî Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'Uyûn* tkh. es-Seyyid b. Abdumaksûd b. Abdurrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- Mevdûdî, Ebü'l-Â'lâ. *Tefhîmu'l- Kur'ân Kur'ânın Anlamı ve Tefsiri*, trc. Kayanî, Muhammed Han. vd. İstanbul: İnsan Yayıncılık, 1996; trc. Komisyon, İstanbul: 1986.
- Mukâtil b. Süleyman. *et-Tefsirü'l-Kebîr*. nşr. Abdullah Mahmûd eş-Şehhate, Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 2002.
- Müslim, b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1988.
- Nevevî, Muhyiddîn b. Şerif. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. Beyrut: ts.
- Parlak Muzaffer-Özdemir Faruk "Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah'ın İlkeli Bir Varlık Oluşu Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Journal of Islamic Research*, 2016, 27; (3), 353-357.
- Râzî, Fahrüddin. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-gayb*, trc., Komisyon, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Rudânî, İmam Muhammed bin Muhammed b. Süleyman. *Büyük Hadis Külliyyatı. Cem'ul-fevaid min Cami'il-usûl ve mecmeu'z-zevâid*. Ocak Yayıncılık, 2008.
- Sâvî, Ahmed el-Malikî, *Haşiyetu's-Sâvî alâ tefsiri'l-Celaleyn*, Beyrut: 1988.
- Sertoğlu, Mithat. *Türk ve İslâm Tarihi*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1963.
- Seyhan, Ahmet Emin. *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dinî Değeri (Hacerülesved Örneği)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Şihabü'ddin, es-Seyyid Mahmud. *Ruhu'l-Meânî*. Beyrut: 1985.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Müfhimâtü'l akrân fi mübhemâti'l-Kur'ân*. Beyrut: 1986.
- Sühreverdî, Ebü'l-Hafs Şihâbuddîn Ömer. *Avârifü'l-maârif: Tasavvufun Esasları*. Yay. Haz.: Hasan Kamil Yılmaz, & İrfan Gündüz, İstanbul: 1993.
- Şengül, İdris, "Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", *I. Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler Müzakereler*, 1-3 Nisan Ankara: Bilgi Vakfı, 1994, 133-140.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: 1988.
- , *Târihu't-Taberî*. trc. , Mehmet Keskin,. *Taberî Tarihi*. İstanbul. ts.
- Tûsî, Ebü Nasr Serrâc. *el-Luma' (İslam Tasavvufu)*. çev. Hasan Kamil Yılmaz,. İstanbul: 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: 1990.

Okuyan, Mehmet. "Kur'ân'da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası", *Din Eğitimi Araştırmaları dergisi* (2004), sayı: 13, 45-109.

Uludağ, Süleyman. "Hızır". *DİA*. İstanbul: 1998.

Uysal, Muhittin. "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler". *Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10. (2000), 337-366.

Öztürk, Mustafa. "Bilge Kul-Mûsâ Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu", *Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14-15, (2003), 245-281.

Varendok, C. Van. "İbrahim b. Adham". *İA*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Wheeler M. Brannon, 'The Jewish Origins of Qur'an 18: 65-82: Re-examining Arent Jan Wensinck's Theory, *Journal of American Oriental Society*, 118 (1998) 153-171.

Wensinck, A. J. "Hızır". *İA*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Sadeleştiren: İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Yayıncılık, 1992.

Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Umran Yayınları, 1996.

Zebîdî, Ebu'l-Abbâs Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi*. trc. Ahmed Naim & Kâmil Miras. Ankara: DİB, 1978; *Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, *Sekizinci Baskı*, DİB Yayınları, 1984.